

Covid-19 Pandemi Sürecinin Otel İşletmelerine Etkisi: Şanlıurfa Örneği (The Effect of the Covid-19 Pandemic Process on Hotel Enterprises: The Case of Şanlıurfa)

Mehmet Murat GUTNU ^a Gülseren ÖZALTAŞ SERÇEK ^b

^a Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, muratgutnu@artuklu.edu.tr

^b Mardin Artuklu Üniversitesi Turizm Fakültesi, gulserenozaltassercek@artuklu.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
Anahtar Kelimeler: Pandemi Covid-19 Bütçe Otel Gönderilme Tarihi 5 Eylül 2022 Revizyon Tarihi 25 Aralık 2022 Kabul Tarihi 28 Aralık 2022 Makale Kategorisi: Araştırma Makalesi	Amaç - Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemisinin turizm sektöründeki etkisini Şanlıurfa'da bulunan otel işletmeleri özelinde incelemektir. Yöntem - Araştırmada Şanlıurfa ilinde bulunan 7 otel işletmesi ile görüşülerek Covid-19 pandemisinin etkisi nitel yöntemlerden görüşme tekniği ile otel yöneticilerinden bilgiler alınmıştır. Alınan bilgiler ışığında veriler kodlanarak incelenmiştir. Bulgular - Araştırmada Covid-19 pandemisinin işletmeleri kapasite, karlılık, işgücü ve satışlar konusunda olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. İşletmelerin tamamı "Güvenli Turizm Sertifikası" almıştır. İşletmeler öz sermayeleri ve bütçe konusunda da bütçelerinde oldukça fazla sapma yaşandığını ifade etmişlerdir. Ancak alınan tedbirler ve planlamalar konusunda da öngörülemelik nedeniyle belirsizlik yaşandığı görülmektedir. Covid-19 pandemisinin işletmelere fırsat sunmadığı ifade edilmiştir. Genel olarak kenti turizm açısından avantajlı buldukları ve pandemi sonrasında turizm açısından büyük bir gelişim beklendiği ifade edilmektedir. Tartışma - Covid-19 pandemisi bir kriz olarak kabul edilmekle birlikte turizm sektörünü ve ekonomiyi uzun dönem olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir. Özellikle ekonomik olarak işletmeleri etkilediği, bütçelerinde sapma yaşandığı düşünüldüğünde, sadece bu durum değil genel olarak birçok kriz yaşanma olasılığına karşı sektörde karar alıcılar, işletmeler, yöneticiler, yatırımcılar hazırlıklı olmalı ve önlemleri almalıdırlar.

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Keywords: Pandemic Covid-19 Budget Hotel Received 5 September 2022 Revised 25 December 2022 Accepted 28 December 2022 Article Classification: Research Article	Purpose - The aim of this study is to examine the impact of the Covid-19 pandemic on the tourism sector in the context of hotel enterprises in Şanlıurfa. Design/methodology/Approach - In the research, 7 hotel enterprises in Şanlıurfa were interviewed and information was obtained from hotel managers by interview technique, which is one of the qualitative methods of the impact of the Covid-19 pandemic. In the light of the information received, the data were coded and analyzed. Findings - In the study, it was concluded that the Covid-19 pandemic negatively affected enterprises in terms of capacity, profitability, workforce and sales. All of the enterprises have received the "Safe Tourism Certificate". Enterprises have stated that there is a lot of deviation in their budgets in terms of their own capital and budget. However, it is seen that there is uncertainty about the measures and plans taken due to the unpredictability. It has been stated that the Covid-19 pandemic does not provide an opportunity for processing. In general, it is stated that they find the city advantageous in terms of tourism and a great development is expected in terms of tourism after the pandemic. Discussion - Although Covid-19 pandemi is accepted as a crisis, it is thought that it will adversely affect the tourism sector and the economy for a long time. Especially considering that it affects enterprises economically and deviating in their budgets, decision -makers, businesses, managers, investors should be prepared and take measures against the possibility of many crisis in general, not only this situation.

Önerilen Atıf/Suggested Citation

Gutnu, M. M., Özaltaş Serçek, G. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinin Otel İşletmelerine Etkisi: Şanlıurfa Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (4), 3259-3269.

1. GİRİŞ

Pandemi “bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi” olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2021). Bir hastalığın tüm dünyayı etki altına alması ve hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla bir dizi önlem alınmaktadır. Bu önlemlerin başında da hareketliliği azaltmak amacıyla seyahat kısıtlaması gelmektedir. Bu kısıtlamalar da turizmin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Pandemi dönemlerinde yaşanan krizler birçok sektörü olumsuz etkileyebilmektedir. Pandeminin yayılmasını önlemek için hareketliliğin azaltılması amacıyla seyahat etme yasaklarının uygulanması başta turizm sektörünü etkilemektedir. Turizm sektöründe önemli olan seyahat etme ve yer değiştirme pandemi dönemlerinde gerçekleşmediğinden veya kısıtlı bir şekilde gerçekleştiğinden üretim sektörlerine nazaran daha fazla olumsuz etkisi yaşanabilmektedir. Bu da özelde turizmi genelde ekonomiyi olumsuz etkilemektedir.

Turizm endüstrisi, dünyanın dört bir yanındaki insanlar için önemli bir iş, eğlence ve değişken biçimi olarak hizmet etmenin yanı sıra, milyonlarca kişiye istihdam yaratmaktadır. Bununla birlikte turizm, insanların harcanabilir gelirinde artışa neden olur ve ekonomik büyümeye neden olur. Bu nedenle, endüstrinin sürekli işleyişini ve büyümesini sağlamak esastır (Taneja ve Mandal, 2022:1).

Turizm, ekonomiye olumlu etkisi, döviz girdisi sağlaması, emek yoğun olması nedeniyle istihdam yaratma olanağı, sosyo-kültürel etkisi, bölgesel kalkınmaya faydası ve çarpan etkisi ile günümüzün önemli sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Turizm, önemli bir sektör olarak kabul edilmesi yanı sıra hassas ve kırılabilir bir sektördür. Turizmin bu özelliğinden dolayı, kriz durumlarında hem kamu hem de özel sektör yöneticilerinin kriz yönetimine özen göstermelerini zorunlu kılmaktadır (Toktaş, 2021:158).

Turizm sektöründe farklı nedenlerle krizler yaşanabilmektedir. Krizlerin nedenleri, ekonomik nedenlerle, politik nedenlerle, sağlık açısından pandemi nedenleriyle olabilmektedir. Önemli olan yaşanan krizlerin gerçek nedenlerinin ortaya konulması, bu kriz başlamadan sinyallerinin iyi okunması, kriz esnasında alınacak önlemlerin belirlenmesi, önlemlerin uygulanması ve kriz sonrasında bu krizlerin etkilerinin ortaya konularak gelecekte karşılaşılabilecek krizler için bilgi sahibi olunması yani ders çıkarılması gerekmektedir.

Turizmde gelişme gösteren destinasyonlar açısından da ülke genelinde alınan önlemlere ek yerelde önlemlerin uygulanması önem kazanmaktadır. Özellikle karar alıcılar tarafından belirlenen kurallara uyma konusuna dikkat edilmelidir. Bu kapsamda özellikle turizm işletmelerinin alması gerektiği önlemler turist sağlığı açısından ele alınarak incelenmelidir. Araştırmada Türkiye'nin önemli kültür destinasyonlarından biri olan Şanlıurfa ilinde hizmet veren Turizm Belgeli Otellerin pandemiden genel olarak etkilenme durumları ve özelde finansal açıdan etkilenme durumlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Literatürde Şanlıurfa özelinde bu amaçlar çerçevesinde yapılan çalışmaya rastlanmamış olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu araştırma giriş bölümü, covid-19 ve turizm ile özelde Şanlıurfa ilinin turizm açısından değerlendirildiği alt başlıklardan oluşan kavramsal çerçeve, literatür taraması, araştırmanın yöntemi, bulgular ve değerlendirme ile sonuç şeklinde planlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın bu kısmında Covid-19 ve turizm ele alınmış olup, pandeminin turizme etkisi, özelde Şanlıurfa ilinin turizmi incelenmiştir.

2.1. Covid-19 ve Turizm

2020 yılında yaşanmaya başlayan ve dünyada etkisini gösteren Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) olan, yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de virüs olarak tanımlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2021). Pandemi nedeniyle de Dünya genelinde karantina uygulanmıştır. İnsanların hareketliliği ve özellikle ülkeler arası hareketliliği kısıtlanmış veya ortadan kalkmıştır.

Karantina sürecinde her ülke kendi şartlarını ve dinamiklerini dikkate alarak kendi karantina kararlarını vermiştir. Pandeminin konaklama endüstrisi üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için doğru karantina kararlarının alınması konusunda farklı uygulamalar yapılmıştır (Altuntas ve Gök, 2021:2).

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde karantina önlemlerinin uygulanması ile işletmeler iş ve gelir kaybı yaşamışlardır. Covid-19 karantina ile pandeminin yayılmasının engellenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanında üretim ve tüketim de sınırlandırılmış, bunun sonucunda pazarda durgunluğa ve işletmelerde performansın düşmesine neden olmuştur (Özcan, 2021:3558).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) tarafından yayınlanan verilere göre; Covid-19 pandemisinin turizm sektörüne olumsuz etkisi 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin 3 katına çıkmıştır (TÜRSAB, 2020a:5).

Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB) ortaklığı ile hazırlanan otel doluluk oranlarına göre Ocak-Ağustos 2020 döneminde Avrupa destinasyonları doluluk ortalaması, yüzde 60,5’den yüzde 28,3’ düşmüştür; ortalama oda fiyatı yüzde 13,7 düşüşle 97 Euro, oda geliri yüzde 65,9 düşüşle 27,4 Euro olarak tespit edilmiştir (TÜRSAB, 2020b:11). Covid-19 pandemisi, seyahat ve turizm sektörünü önemli ölçüde etkileyerek 2020’de turizm gelirlerinde bir önceki yıla göre %42’lik bir düşüş yaşanmıştır (Popsa, 2022:97).

Turizm alanında, turistlerin hizmet alacakları işletmeler ile ilgili karar vermelerini kolaylaştıracak ortamın oluşturulması önem kazanmaktadır. Bu amaçla konaklama işletmeleri ve seyahat acentelerinin kendilerine ait web sitelerinin olması ve buradan bilgi paylaşmaları karşılaştırma imkanı sunmaktadır (Demirhan, 2021:82). Özellikle pandemi sürecinde konukların kendilerini güvende hissetmelerini sağlayacak önlemler konusunda bilgilendirilmeleri önem kazanmaktadır. Bu kapsamda otel işletmeleri aldıkları önlemleri ve Turizm Bakanlığı tarafından kendilerine verilen Güvenli Turizm Sertifikası (GTS) bilgilerini de sayfalarında paylaşmaktadırlar.

“Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı”, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın öncülüğünde, Sağlık, Ulaştırma, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarının katkıları ve tüm sektör paydaşlarının iş birliği ve katkısıyla hazırlanmıştır. Bu sertifika programı ile konaklama, yeme-içme tesisleri, tur ve transfer araçları, kongre ve sanat tesisleri, temalı parklar, mekanik hatlar ve deniz turizm işletmeleri ile ilgili ayrı ayrı kriterler çerçevesinde uluslararası standartlarda denetlenmesi sağlanmıştır. Güvenli Turizm Sertifikasını vermeye yetkili olan akreditasyon firmaları ile gerçekleştirilen denetimler ile hijyen ve sağlık denetimi ve uygunluk değerlendirmesi yapılarak bunlara ilişkin raporlar düzenlenmekte ve başvuruda bulunan tesislere düzenli olarak denetçi gönderilip kriterlere uygun hizmet veriliyor vermediği denetlenmektedir (Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı, 2021).

Covid-19 pandemisiyle turizm işletmeleri olumsuz etkilenmiş ve zarar görmüş, bu da hisse senedi fiyatlarında, gelirden ve karlarda düşüşler meydana gelmesine sebep olmuştur. Turizm ve yiyecek içecek sektörü olmak üzere tüm sektörler pandemiden olumsuz etkilenmiştir. Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde insanların bir arada olması söz konusu olduğundan karantina önlemlerinin uygulanması bu işletmelerde iş ve gelir kayıplarına neden olmuştur (Özcan, 2021:3558). Alınan önlemler her ne kadar turizmi geliştirmeyi amaçlasa da pandeminin yoğun olarak yaşandığı dönemlerde birçok sektör olumsuz etkilenmiştir.

Covid-19 ile seyahat ve hareket yasakları ile insanların günlük yaşamlarının etkilenmesinin yanında ekonomi üzerinde de pek çok etkisi olmuştur. Pandemi ile insanların sağlığı bozulmuş, iş hayatları olumsuz etkilenmiş ve yaşam standartlarına zarar vermiş ve ciddi ekonomik durgunluğa sebebiyet vermiştir (Büyük ve Can, 2020:318).

2.2. Şanlıurfa Turizmi

2018 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde kendine yer bulan, insanlık tarihinin dönüm noktası tarihin sıfır noktası olarak kabul edilen, 12000 yıllık geçmişe sahip olan Göbeklitepe, Şanlıurfa ilinin turizmde öne çıkan en önemli değer olarak kabul edilmektedir (TÜRSAB, 2020b:27). Bu nedenle de Şanlıurfa, kültür turizmi açısından gelişmekte olan ve önemi gittikçe artan bir destinasyon olmaktadır.

Tablo 1’de Şanlıurfa’nın turizm verileri incelendiğinde konaklamalar 2017 ve 2018 yıllarında artarak devam etmiştir, ancak 2019 yılının ilk çeyreğinde başlayan pandemi nedeniyle düşüş yaşanmıştır. Özellikle 2020 yılındaki kısıtlamalar ve insanların seyahat endişeleri nedeniyle konaklamada ciddi düşüşler görülmektedir. 2021 yılında ise kısmen de olsa toparlanma yaşanmıştır.

Tablo 1. Şanlıurfa İli Konaklama İstatistikleri

Yıl	Tesise Geliş Sayısı			Geceleme			Ortalama Kalış Süresi		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
2021	11885	181943	193828	21374	275277	296651	1,80	1,51	1,53
2020	4419	96268	100687	7946	159788	167734	1,80	1,66	1,67
2019	13474	259292	272766	21028	395339	416367	1,56	1,52	1,53
2018	13319	294505	307824	21146	447872	469018	1,59	1,52	1,52
2017	12891	197362	210253	24855	291732	316587	1,93	1,48	1,51

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). İstatistikler. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201123/oncedi-donemlere-ait-istatistikler.html>

Covid-19 döneminde seyahatlerdeki kısıtlamalar ile turizmde duraksama yaşanmış ve özellikle konaklama işletmelerinin doluluk oranları düşmüştür. Turizm açısından gelişmekte olan destinasyonlar için de oldukça olumsuz sonuçlar yaşanmasına neden olmuştur. Konaklama işletmeleri için uygulanan önlemler ağırlaştırılmış ve “Güvenli Turizm Sertifikası” sahibi olmayan işletmeler tercih edilmemiştir. Küresel ve ulusal olarak etkilenen konaklama sektörünün bu durumu Şanlıurfa’da da yaşanmıştır.

Pandemi sırasında turizm ve konaklama işletmesinin gerçek durumunu ve performansını anlamak için, birden fazla alandan kaynaklanan aşırı stres ve olumsuz etkiler nedeniyle potansiyel turistlerin algılarını, düşüncelerini ve tepkilerini dikkate almak kritik öneme sahiptir (Tasnim, 2022). Turistlerin hangi nedenle seyahat etmedikleri ortaya konulduğunda buna yönelik önlemlerle tekrardan turizm faaliyeti içerisinde olmaları sağlanabilir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Covid-19 pandemi süreciyle ilgili çok farklı alanda ve çeşitli sektörlerde farklı araştırma yöntemleri kullanılarak araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın kapsamı bağlamında turizm sektörü üzerinde yapılan çalışmalar aşağıda özet olarak sunulmaktadır.

Akduru (2020) Bodrum/Muğla’da 5 yıldızlı otellerin üst düzey yöneticileriyle covid-19 pandemisinin otel işletmelerinden beklentileri ne yönde değiştirdiğini araştırmıştır. Derinlemesine mülakat şeklinde gerçekleştirilen araştırmada müşterilerin en çok aile odası kullanma/villa kiralama, alakarte yemek hizmeti alma ve flyboard gibi güvenliği önceleyen hizmetleri tercih ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Batman ve diğerleri (2020) Antalya ve Muğla’daki 5 yıldızlı 2 otelin çalışanlar ve müşteriler bazında covid-19 pandemi kurallarına uyup uymadığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda her iki ildeki çalışanların covid-19 pandemi kurallarına titizlikle uyduğu, Antalya’daki müşterilerin bu kurallara uyumunun düşük, Muğla’da ise çok daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Cinnioğlu (2021) covid-19 pandemi sürecinde otel yöneticilerinin sergiledikleri liderlik davranışlarını araştırmak amacıyla İstanbul’da faaliyet gösteren 5 yıldızlı 8 otel işletmesinin müdürleriyle görüşmüştür. Genel olarak müdürlerin ekip çalışmasını önceleyen, strateji geliştiren ve vizyon oluşturan bir liderlik ortaya koydukları sonucuna varılmıştır.

Demir ve diğerleri (2020) Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde turizm sektöründe faaliyet gösteren 32 işletme sahip/yöneticileriyle online olarak mülakat gerçekleştirmiştir. Araştırmada covid-19 öncesi, covid-19 dönemi ve covid-19 sonrasına dönük değerlendirmeler yapılmıştır.

Dünder ve diğerleri (2020) Antalya’da faaliyet gösteren 13 üst düzey otel müdürüyle covid-19 pandemi döneminde alınabilecek önlemler konusunda yöneticilerin görüşlerini tespit etmek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Araştırma görüşme tekniği kullanılarak online olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada alınabilecek önlemler otellerin tüm operasyonel süreçlerinde ve 43 başlıkta toplanmıştır.

Düzgün ve Kurt (2020) covid-19 pandemisinin turist rehberleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ankara turist rehberleri odasına kayıtlı 16 kişi ile yapılan görüşmelerde pandemi sürecinde ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşadıkları ve gelecekte başka meslek alanlarına yönelmeyi düşündükleri görülmüştür.

Güler Özçalık ve Eren (2022) covid-19 pandemisinin dünyadaki 4 farklı turizm endeksleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda en yüksek kayıpların Avrupa turizm endeksinde görüldüğü bulgusuna ulaşılmıştır.

Gümüş ve Hacıevliyaglı (2020) covid-19 pandemisinin Borsa İstanbul’daki turizm ve ulaştırma endeksleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda vaka sayıları ile endeks serileri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Kılıç Karamahmutoğlu (2022) covid-19 pandemisinin Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren ulaştırma ve turizm işletmelerinin finansal performansına olan etkisini oran analizi yöntemini kullanarak araştırmıştır. Çalışma sonucunda pandeminin işletmelerin likidite oranları dışında diğer finansal oranları önemli ölçüde etkilediği, finansal risklerini arttırdığı ve karlılıklarını düşürdüğü bulguları elde edilmiştir.

Kılıç (2020) covid-19 pandemisinin Borsa İstanbul sektör endeksleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sektör bazında genel olarak tüm sektörlerde negatif bir etkilenme görülmüştür. Ticaret sektör endeksi pozitif anlamda en yüksek derecede etkilenirken turizm ve tekstil sektörleri negatif anlamda en çok etkilenen sektörler olmuştur.

Kutay ve Tektüfekçi (2021) Borsa İstanbul turizm endeksindeki 7 işletmenin finansal tabloları ve bağımsız denetçi raporlarına covid-19 pandemisinin etkisini araştırmıştır. İşletmelerin 2019 ve 2020 yılı finansal tabloları içerik analiziyle incelenmiş ve covid-19 pandemisinin bu 7 işletmeyi önemli ölçüde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Özaltın ve Türker (2020) covid-19 pandemisinin turizm sektörünü nasıl etkileyeceğini turizm alanında eğitim veren akademisyenlerin bakış açısıyla incelemiştir. Çalışma sonucunda hijyen, sosyal mesafe, bireysel turizm, doğa turizmi yeni standartlar ve dijitalleşme kavramları ön plana çıkmıştır.

Özşahin Koç ve Özkan (2022) Borsa İstanbul’da halka açık 11 turizm işletmesinin 2013 – 2020 yıllarına ait finansal tablolarını içerik analizi yöntemiyle inceleyerek bu işletmelerin risk açıklamalarını ortaya koymuştur. Çalışma sonucunda işletmelerin covid-19 pandemi sürecinde daha fazla riskle karşı karşıya kaldığı, risk açıklama sayısının arttığı ve pandemi öncesi-süreci dönemlerinde risk türlerinde farklılaşma olduğu tespit edilmiştir.

Yazıcı Ayyıldız (2020) covid-19 pandemi döneminde otellerin pazarlama stratejilerini araştırmıştır. Bu kapsamda Kuşadası’nda faaliyet yürüten 5 yıldızlı 13 işletmenin yöneticileriyle görüşmeler yapmıştır. Çalışma sonucunda otel işletmelerinin satış-pazarlama faaliyetlerinde farklı pazarlara yöneldiği, sosyal medya reklamlarına ağırlık verdiği ve temassız QR kod uygulamaları gibi dijitalleşmeyi önceleyen stratejiler benimsediği görülmüştür.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde birçok şehirdeki otel işletmeleri üzerinde özellikle turizm destinasyonlarında covid-19 pandemi sürecinin etkileri araştırılmıştır. Ancak Türkiye’nin önemli kültür destinasyonlarından biri olan Şanlıurfa ilinde yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmada Şanlıurfa’da faaliyet gösteren otellerin covid-19 sürecinden hem genel etkilenme düzeyleri hem de finansal açıdan etkilenme düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma nitel bir çalışma olarak birincil veri toplama yöntemlerinden biri olan mülakat yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplamak amacıyla oluşturulan yarı-yapılandırılmış görüşme formunun uygulanması için Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 13.04.2022

tarihli ve 2022/4-17 sayılı kararı ile izin alınmıştır. Çalışmanın ana kütlesi Şanlıurfa'da faaliyet gösteren otel işletmeleri, örnekleme Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne bağlı turizm işletme belgeli otel işletmeleridir. Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne bağlı Şanlıurfa merkezinde 7 otel (3 yıldızlı 3, 4 yıldızlı 1 ve 5 yıldızlı 3), ilçelerinde ise tümü 3 yıldızlı 5 otel (Bozova 1, Siverek 2, Halfeti 1 ve Viranşehir 1) olmak üzere toplamda 12 otel bulunmaktadır. Olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniğinden kasti örnekleme tekniği kullanılarak Şanlıurfa merkezde faaliyet gösteren 7 otel işletmesi seçilmiştir. Bunun nedeni, merkezdeki otel işletmelerinden elde edilecek bilgilerin yeterli olacağı ve çalışmanın amacını karşılayacağı düşüncesidir. Yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak Şanlıurfa merkezdeki 7 otelin genel müdürüyle 18.04.2022 – 27.04.2022 tarihleri arasında daha öncesinde randevu alınarak yaklaşık 60-90 dk. arasında bir zamanda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışma sırasında otel işletmeleri verecekleri bilgilerin gizli kalmasını istemiş, bu nedenle katılımcıların her birine K-1, K-2, K-3, K-4, K-5, K-6 ve K-7 şeklinde kodlar verilmiştir. Araştırma covid-19 pandemisinin Türkiye'deki ilk vaka tarihi olan 11.03.2020 ile 2021 yılının ilk çeyreği arasındaki ilk bir yıllık dönemi kapsamaktadır.

Çalışma kapsamında genel hatları aşağıda sunulan 6 araştırma sorusu ve mülakatın içeriğine göre konuyu açmak, yönlendirmek ve derinleştirmek için çok sayıda alt soru sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplar elle not alınmış; ancak iletişimin kesintiye uğramaması, mülakatın akışkanlığının bozulmaması ve katılımcıların dikkatinin dağılmaması için cevaplar kısa kısa kodlanmıştır. Daha sonra mülakat bitiminde geniş notlar alınmıştır.

1. Covid-19 pandemi süreci 2020 yılında sizi nasıl etkiledi?
2. Bu süreçte Mart 2020'den sonra ne tür tedbirler aldınız?
3. Covid-19 pandemi sürecinde karlılığınız ve öz sermayeniz nasıl etkilendi? Bütçe hazırlama sürecinizde değişiklik oldu mu?
4. 2021 yılı için ne tür tedbirler aldınız? Nasıl planlamalar yaptınız?
5. Covid-19 pandemisi bazı olumsuzluklarla beraber bazı fırsatlarda sundu mu?
6. Şanlıurfa için turizm sektörünün geleceğini nasıl görüyorsunuz?

5. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırma kapsamında amaca uygun olarak işletme yöneticileri ile görüşülerek verilen cevaplar değerlendirilmiştir. Mülakatta yöneticilere yöneltilen sorulara karşı değerlendirmeleri aşağıda yer almaktadır.

1. Covid-19 pandemi süreci 2020 yılında sizi nasıl etkiledi?

Bu soruyla ilgili mülakat yapılan tüm oteller Türkiye'de açıklanan ilk vaka tarihi olan 11.03.2020'den itibaren daha önce yapılan rezervasyonların hemen hemen tamamında iptallerin olduğunu ifade ederek genel olarak kapasite, işgücü, karlılık, satışlar vb. gibi konularda olumsuz etkilendiklerini ifade ettiler. Ayrıca otellerin 4'ü farklı sürelerde olmak üzere hizmet vermemiş 3 otel ise sürekli açık tutulmuştur. Bu soruyla ilgili olarak K-1 "aktif oda sayımız % 80, personel sayımız % 83 civarında düştü. Doğal olarak bazı kalemlerde elektrik, su, personel, servis, yemek vb. tasarruf edildi", K-2 "kapasitemiz % 85'den % 32'ye düştü, personel sayımız % 70 civarında düştü. 2 kişilik odaları 1 kişiye sattık. Fiyatları düşürdük. 3 ay süreyle oteli kapattık", K-3 "2020 Nisan ve Mayıs aylarında tam kapanma, normal kapasite % 70 iken % 23 ile kapattık. Personel sayımız 53'den 20'lere düştü" K-4 "bizim için kötü bir yıl oldu, tüm rezervasyonlarımız iptal oldu. 2020 Nisan ve Mayıs aylarında 45 gün oteli tamamen kapattık. Kapasitemiz % 95'lerden % 20'ler civarına düştü, bu süreçte personelimizin % 40'ını işten çıkarttık. Elektrik, yemek, servis, personel gibi bazı kalemlerde doğal olarak tasarruf sağlandı", K-5 "turların tamamı iptal oldu. Otelimizi hiç kapatmadık. Kapasitemiz % 30 bazı günlerde % 10'lara kadar düştü. Personel sayımız % 50 azaldı", K-6 "kapasitemiz % 30'un altına düştü. Otelimizi 15 gün kapattık. Personel sayımız % 65 civarında düştü. Piyasadaki fiyat artışlarından dolayı tasarruf sağlayamadık", K-7 "personel sayısı 43'ten 20'ye düştü. Kapasitemiz % 80-90'lardan % 20'ye düştü. Otelimizde tamamen kapanma olmadı" şeklinde görüş bildirmiştir.

2. Bu süreçte Mart 2020'den sonra ne tür tedbirler aldınız?

Tedbirler kapsamında tüm oteller bu konuyla ilgili çalışmalar yapmıştır. Öncelikle araştırmaya konu 7 otel de "Güvenli Turizm Sertifikası" belgesi almıştır. Bu belgede yaklaşık 250 standart belirlenmiş olup, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığından işletme ve yatırım belgesi almış işletmeleri ve Bakanlık tarafından uygun görülecek

işletmeleri kapsamaktadır. Covid-19 ve hijyen uygulamaları değerlendirme formuyla misafirin otele girişinden, personel için alınacak önlem ve uygulamalara, otel içerisindeki genel alanların temizliğinden, güvenlik, otel taşıtı, depo, covid-19 testi ve numune alma işlemleri, atık yönetimi ve haşere ve zararlılarla mücadeleye kadar tüm alanlarda standart getirmiştir. Tüm otel işletmeleri temizlik, sosyal mesafe, maske, ilaçlama, karantina odaları, dezenfektan makineleri, ateş ölçer, HES kodu uygulaması gibi faaliyetler konusunda gerekli hassasiyeti titizlikle yerine getirdiklerini ifade etmiştir. Ayrıca K-1 *“temizlik personellerine eğitim ve seminerler verildi”*, K-4 *“bu süreçte daha önce yapmadığımız post cihazlarını ve oda kartlarını temassız hale getirdik, 6 kişilik asansöre en fazla 2 kişi binecek şekilde düzenleme yaptık. Fiyatlarımızda indirim gittik. Rezervasyonla ilgili 3 online satış kanalını 8’e çıkarttık”* K-5 *“odaları ardı ardına gelen günlerde satmadık, bir gün beklettik”*, K-7 *“bir zincir otel olduğumuzdan yurtdışındaki genel merkezimizden sadece bizim otellerimiz için üretilen dezenfektan makineleri geldi. Ayrıca genel merkezimizden pandemi sürecinin her safhasında destek aldık”* şeklinde görüş bildirdi.

3. Covid-19 pandemi sürecinde karlılığınız ve öz sermayeniz nasıl etkilendi? Bütçe hazırlama sürecinizde değişiklik oldu mu?

Bir işletmenin temel amacı kar elde etmektir. Kar elde edemeyen işletmeler kısa ve orta vadede belki öz kaynaklarını kullanarak belli bir süre daha ayakta kalmayı başarabilirler, ama uzun vadede varlıklarını devam ettirmeleri çok zordur. Bu anlamda, araştırma konusu otel işletmeleri ile yapılan mülakatlarda karlılık ve özsermaye ile ilgili farklı görüşler dillendirilmiştir. 5 otel işletmesi 2020 yılı mart ayından itibaren beklenen turist sayısında covid-19 etkisindeki radikal düşüşten dolayı zarar ettiklerini, ancak 2020 kasım ayından itibaren tedbirlerin biraz gevşemesiyle 2020 kasım-aralık ile 2021 ocak-şubat-mart aylarında bir dengelenme sürecine girdiklerini hatta bir miktar kara geçtiklerini ifade etmişlerdir. 2 otel işletmesi ise, genel olarak 2020 yılı ve 2021 ilk çeyreği kar ile kapattıklarını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, 4 otel işletmesi yıllık bütçe hazırladıklarını 3 otel işletmesi ise, bütçe hazırlamadıklarını ifade etti. Bütçe hazırlayanlardan 3’ü bütçelerini aylık ve üç aylık olarak revize ettikleri, 1’i ise yılın başında hazırladıkları bütçeyi yıl içinde tekrar gözden geçirmediklerini ifade etti. Hepsisi de bu pandemi sürecinde bütçelerde çok fazla sapmanın olduğunu, aylık ve yıllık planlamadan günlük hatta saatlik planlamaya geçtiklerini dolayısıyla da bir öngörülebilirlikten çok uzaklaştıklarını ifade etti. K-1 *“gelir-gider dengesi bozuldu, sürekli cepten tüketiyoruz, öz sermaye ve yedekler kullanıldı, tasarruflardan dolayı kar yok ancak zararı minimize etme var, 2020 yılını 5 milyon zararla kapattık, 2021 yılı ilk çeyreğinde kar-zarar eşitliğini sağladık”*, K-2 *“toplamda 1 milyon zarar ettik, 2020 aralık ayı ile 2021 yılı ilk çeyreği gelir-gider açısından başabaş oldu”*, K-3 *“3 milyon yedek akçe kullanıldı, 2021 mart ayı başabaş, önceki aylar zarar var”*, K-4 *“bazı kalemlerde tasarruf sağlanmasına rağmen 2020 yılı olumsuz bir yıldır, 2020 yılını 400.000 TL zararla kapattık, 2020 kasım-aralık ile 2021 yılı ilk çeyreğinde çok düşük tutarda bir kara geçiş oldu”*, K-5 *“genel olarak şuana kadar 2 milyon zararımız oluştu”*, K-6 *“zarar yok, kar var”*, K-7 *“2 ay dışında 10 ay karlılığımız devam etti, sağlık çalışanları sürekli bizi tercih ettiklerinden zarar yok, karlılık var”* şeklinde görüş bildirdi.

4. 2021 yılı için ne tür tedbirler aldınız? Nasıl planlamalar yaptınız?

Otel işletmelerinin tümü “Güvenli Turizm Sertifikası” belgesine göre tedbirlerini devam ettirmektedir. Bununla ilgili olarak sertifikada belirtilen tüm adımları hassasiyetle uyguladıklarını ve bu standartların dışında herhangi bir ekstra tedbir almadıklarını ifade ettiler. Yapılan mülakatlarda katılımcıların ifade ettiği en önemli kavram “öngörülemezlik” olmuştur. Geleceği öngörememe durumu Covid-19 sürecinin işletmeler üzerinde bıraktığı derin bir etki olarak gözlenmiştir. İşletmeler geleceği öngörememekte ve gelecekle ilgili planlama yapamamaktadır. Bütün katılımcılar 2021 yılıyla ilgili özellikle yaz sezonu için bir planlama yapamadıklarını günlük, haftalık en fazla aylık olarak bazı tahminlerde bulduklarını ifade etmiştir. Vaka sayılarındaki oynaklığa dayalı olarak kısıtlamalardaki sürekli değişimler planlama yapmaya engel olmaktadır. Bu kadar olumsuzluğa rağmen katılımcıların geneli kısıtlamaların biraz gevşediği zamanlarda iç turizmin az da olsa canlandığını ifade etmişlerdir.

5. Covid-19 pandemisi bazı olumsuzluklarla beraber bazı fırsatlarda sundu mu?

Her kriz kendi içinde fırsatlar da barındırmaktadır. Krizi fırsata dönüştürebilen işletmeler hem rekabet avantajı sağlayabilir hem de varlıklarını daha uzun süre devam ettirebilirler. Covid-19 pandemi süreci bazı sektörlerin daha aktif hale gelmelerine yol açarken, bazı sektörlerin ciddi ekonomik kriz ve hatta iflasa kadar gidecek bir sürecin tetikleyicisi olmuştur. Otel işletmeleri sektör olarak insanların bazı temel ihtiyaçlarını karşılandıktan sonra deneyimleyebilecekleri dolayısıyla ertelenebilir bir alan olduğu için en küçük bir sosyal, siyasi ve ekonomik olumsuzluktan hemen etkilenmektedir. Bu anlamda, katılımcılarla yapılan mülakatlarda

tümü covid-19 pandemisinin fırsat sunmadığını ifade ettiler. Ancak bu süreçte otel işletmelerinin bir kısmı post cihazları ve oda kartlarını temassız hale getirdiklerini ifade ettiler. Sadece K-3 otel işletmesi otel içindeki teması sıfırlamak için bir uygulama geliştirdiklerini ve bu uygulamayı misafirlerin telefonlarına yükledikten sonra tüm işlemlerini temassız olarak yapabileceklerini ifade etti. K-7 ise ilk defa bu süreçte dijital reklam verdiklerini ifade etti. Bunun dışındaki otel işletmeleri yenilikçi herhangi bir adım atmadıklarını ve dijital yönelik yatırım ve çalışma içerisinde olmadıklarını ifade ettiler.

6. Şanlıurfa için turizm sektörünün geleceğini nasıl görüyorsunuz?

Katılımcılarla yapılan mülakatlarda özelde Şanlıurfa'nın genelde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin turizm açısından büyük bir potansiyel barındırdığını ifade ettiler. Bu konuda K-1 "gelecekte paket tur yerine insanların münferit olarak aile veya geniş aile tarzı gezilerin ön plana çıkacağını düşünüyorum", K-2 "ekonomi ve dış politikaya bağlı, herhangi bir öngörüle bulunamıyorum", K-3 "geleceğin lokomotifleri olarak görüyorum. Bu süreçte Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir ilimizde 5 yıldızlı bir otel inşaatı için proje hazırladık", K-4 "Göbeklitepe, Balıklıgöl ve diğer tarihi güzellikleriyle önümüzdeki yıllarda daha iyi bir sezon geçireceğimizi düşünüyorum. Şanlıurfa bugün en az 5-6 tane 5 yıldızlı otel ihtiyacı olan bir şehir, yatırıma muhtaç bir şehir, özellikle kongre otelleri bakımından gelişmeye müsait bir şehir", K-5 "Şanlıurfa'nın 5-6 yıldır turizmden aldığı pay arttı. Yatırım, reklam ile birlikte turizm sektörü gelişecektir", K-6 "geleceği çok güzel, pandemi sonrası patlama bekliyoruz. Şuan inşaat halinde olan otellerin yapılıyor olması da bunun bir kanıtı", K-7 "Şanlıurfa'nın potansiyeli çok yüksek, bunu gördüğümüz için ikinci bir otelin inşaatına başladık" şeklinde görüş bildirdi.

Görüşmeler sonucunda el edilen bazı bilgilerin toplu gösterimi Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Bazı Bilgilerin Toplu Gösterimi

	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7
Kapasite yüzde kaçta düştü?	20	32	23	20	30	30	20
Personel sayısı yüzde kaç düştü?	83	70	63	40	50	65	54
Kapanma var mı?	Yok	Var (90 gün)	Var (60 gün)	Var (45 gün)	Yok	Var (15 gün)	Yok
"Güvenli Turizm Sertifikası" var mı?	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Kar – zarar durumu	Zarar	Zarar	Zarar	Zarar	Zarar	Kar	Kar
Bütçe hazırlıyor musunuz?	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet
Pandemi fırsat sundu mu?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Yenilikçi yaklaşım var mı?	Yok	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Var

Görüşmelerde elde edilen tüm bilgiler özet olarak değerlendirilecek olursa işletmelerin kapasite ve personel sayısı açısından düşüş yaşandığı ifade edilmektedir. Ayrıca pandeminin fırsatlar sunmadığı ancak iki işletme yöneticisi özellikle dijitalleşme açısından yenilik yaptıklarını ifade etmişlerdir. 7 işletmenin 3'ü covid-19 pandemi sürecinde hiç kapanmamıştır. İşletmelerin tümü güvenli turizm sertifikasına sahip ve yöneticiler covid-19 pandemi sürecinin kendilerine hiçbir şekilde fırsat sunmadığı görüşündedir. 3 işletme bütçesi hazırlamadığını, 4 işletme ise işletme bütçesi hazırlamalarına rağmen covid-19 pandemi sürecindeki belirsizliklerden dolayı bütçede sürekli revizyona gittiklerini ifade etmişlerdir.

6. SONUÇ

Pandemilerin etkileri incelendiğinde sağlıklı yaşam, insan hayatı gibi konular yanında olumsuz ekonomik etkilerinin olduğu görülmektedir. Özellikle ekonomik olarak turizme dayalı bir gelişim ortaya koymaya çalışan ülkeler bu konuda daha fazla olumsuz etkilenmektedir. Bu olumsuz etkiler ziyaretçi sayılarının azalması sonucu turizm gelirlerinin azalması sonucunu beraberinde getirmektedir. Bu nedenle de genel olarak krizlerden ve özel olarak pandemi krizlerinden önce ülkelerin gerekli önlemleri alması önem arz etmektedir.

Skare, Soriano ve Porada-Rochon, (2021) tarafından yapılan araştırmada Covid-19 pandemi krizlerinin turizm sektörü ve ekonomisi üzerinde uzun süreli olumsuz etkileri olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada ayrıca turizm sektöründeki karar alıcılar ve uygulayıcılar, mevcut Covid-19 pandemi krizinin yanı sıra gelecekteki karşılaşabilecekleri pandemik krizlerle mücadele etmek için krize hazırlık mekanizması geliştirmeleri gerektiği vurgusu da yapılmaktadır. (Skare, Soriano ve Porada-Rochon, 2021:13). Krize hazırlık amacıyla işletmelerin krizler ile ilgili senaryolar geliştirerek önlemleri belirleme ile başarılı olabileceği söylenebilir.

Brozović ve Saito (2022), Covid-19 pandemi döneminde risk algısı ve kriz yönetimi açısından turizm işletmelerinin gelecekte risk farkındalık düzeylerini arttırmaları, organizasyonel ve operasyonel açıdan esneklik sağlayabilecek önlemler almaları, kamu sektörüne güven sağlamaları ve güvenmeye devam etmeleri gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ancak bunların maliyetli olarak algılandığını, uzun dönemde faydalarının maliyetlerden daha fazla olduğu da belirtilmektedir.

Turizmde gelişme gösteren destinasyonlar açısından da ülke genelinde alınan önlemlere ek yerelde önlemlerin uygulanmasına dikkat edilmelidir. Bu kapsamda özellikle turizm işletmelerinin alması gerektiği önlemler turist sağlığı açısından ele alınarak incelenmelidir. Araştırmada Türkiye'nin önemli kültür destinasyonlarından biri olan Şanlıurfa ilinde hizmet veren Turizm Belgeli Otellerin pandemiden genel etkilenme durumları ve finansal açıdan etkilenme durumları incelenmiştir.

Araştırma kapsamında Covid-19 pandemisinin işletmeleri kapasite, karlılık, işgücü ve satışlar konusunda olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. İşletmelerin tamamı "Güvenli Turizm Sertifikası" almıştır. İşletmeler öz sermayeleri ve bütçe konusunda da bütçelerinde oldukça fazla sapma yaşandığını ifade etmişlerdir. Ancak alınan tedbirler ve planlamalar konusunda da öngörülemeslik nedeniyle belirsizlik yaşandığı görülmektedir. Covid-19 pandemisinin işletmelere fırsat sunmadığı ifade edilmiştir. Genel olarak kenti turizm açısından avantajlı buldukları ve pandemi sonrasında turizm açısından büyük bir gelişim beklendiği ifade edilmektedir.

Pandeminin etkileri küresel anlamda ekonomik bir krize neden olmuştur. Söz konusu krizden en çok etkilenen sektörlerde biri olarak turizm sektörünün mali tablolarında görülen etkilerin incelenmesi önemlidir. Bu amaçla, araştırmanın üçüncü sorusu olan "Covid-19 pandemi sürecinde karlılığınız ve öz sermayeniz nasıl etkilendi? Bütçe hazırlama sürecinizde değişiklik oldu mu?" ifadesi örnekleme yer alan işletmelere yöneltilmiştir. Elde edilen cevaplar göstermiştir ki; incelenen otellerden beşi olumsuz ve ikisi olumlu olmak üzere tüm işletmelerin mali tablolarında ve ekonomik durumlarında pandemiden kaynaklı ve önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Hasılatın düşmesi, maliyetlerin karşılanamaması, atıl kapasite ile faaliyet, emek-iş gücü azaltımına gidilmesi gibi finansal durumlar işletmelerin mali tablolarını ve faaliyet sonuçlarını etkilemiştir. Bu araştırma ile pandeminin getirdiği tecrübenin ardından, turizm işletmelerinin özellikle mali yönden tedbirlerini arttırmaları, gelecekte yaşanması muhtemel başta ekonomik kriz, savaş ve pandemi gibi olağanüstü durumlara hazırlıklı olmaları, mali yapılarını güçlendirmeleri konularına dikakt çekilmek istenmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında Covid-19 pandemisinin turizm sektörünü ve özelde konaklama sektörünü olumsuz etkilediği ancak, bunun bir kriz olarak algılanması gerektiği, kriz yönetiminin mekanizmasının oluşturulması gerektiği, işletmelerin kriz dönemlerinde bazı esneklikler için hazırlıklı olmaları ve bu esnekliklerin neler olabileceği konusunda tedbir almaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akduru, H. E. (2020). Covid-19 Pandemisinin Konaklama Sektörü Üzerine Etkisi: Bodrum/ Türkiye’den Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 15(8), 3359-3371. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.45334>
- Altuntas F. ve Gök, M.Ş. (2021). The Effect of COVID-19 Pandemic On Domestic Tourism: A DEMATEL Method Analysis On Quarantine Decisions, *International Journal of Hospitality Management*, 92, P:2-9.
- Batman, O., Bilgiçli, İ. ve Yıldırğan, R. (2020). Otel Çalışanı Ve Misafirin Covid 19 Pandemi Kurallarına Uyumu: Antalya Ve Muğla Karşılaştırması, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(12):935-955.
- Brozovic, D. ve Saito, H. (2022) The Impacts Of Covid-19 On The Tourism Sector: Changes, Adaptations And Challenges Tourism, 70(3): 465-479. <https://doi.org/10.37741/t.70.3.9>
- Büyük, Ö. ve Can, E. (2020). COVID-19 Salgınının Türk Turizmine Etkisi: Seyahat ve Konaklama Endüstrileri Üzerine Değerlendirme, *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 312-331. DOI: 10.34189/tfd.23.02.005
- Cinnioğlu, H. (2021). Covid 19 Pandemi Sürecinde Otel Yöneticilerinin Sergiledikleri Liderlik Davranışları: İstanbul Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 34-46.
- Demir, M., Günaydın, Y. ve Demir, Ş.Ş. (2020). Coronavirüs (Covid-19)'ün Türkiye'de Turizm Üzerindeki Öncüllerinin, Etkilerinin Ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- Demirhan, A. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Müşterilerin Otel Seçim Kararlarının TOPSİS Yöntemiyle İncelenmesi, *Ulakbilge*. 68 (2022 Ocak): s. 81–91. doi: 10.7816/ulakbilge-10-68-07.
- Dündar, Y., Silik, C., E. ve Ilgaz, B. (2020). Antalya’da Yer Alan Konaklama Tesisleri Yöneticilerinin Covid-19 Kapsamında Alınabilecek Tedbirler Üzerine Görüşleri, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (4), 3776-3794.
- Düzgün, E. ve Kurt, A. (2020). Covid-19 (Koronavirüs) Salgınının Turist Rehberleri Üzerindeki Etkileri: Ankara Turist Rehberleri Odası Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 301-321.
- Güler Özçalık, S. ve Eren B.S. (2022). Covid-19 (Koronavirüs) Pandemisinin Turizm Endeksleri Üzerindeki Etkisi: Bir Olay Çalışması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 136-150.
- Gümüş, A. ve Hacıevliyagil, N. (2020). Covid-19 Salgın Hastalığının Borsaya Etkisi: Turizm ve Ulaştırma Endeksleri Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11 (1) , 76-97.
- Kılıç Karamahmutoğlu, M. (2022). Covid-19’un Ulaştırma Ve Turizm İşletmelerinin Finansal Performansına Etkisi: Borsa İstanbul (BİST)’da Bir Uygulama. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (65), 65-88.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul’da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy* , 5(1), 66-77.
- Kutay, N. ve Tektüfekçi, F. (2021). Covid-19 Salgın Sürecinde Borsa İstanbul Turizm Endeksi İşletmeleri Finansal Tabloları ve Bağımsız Denetçi Raporları Üzerinde Etkinin Bütüncül Yaklaşımla İncelenmesi, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, Vol: 5, (Özel Sayı), p.73-97.
- Özaltın Türker, G. (2020). Covid-19 Salgını Turizm Sektörünü Nasıl Etkiler? Turizm Akademisyenleri Perspektifinden Bir Değerlendirme, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 207-224.
- Özcan, M. (2021). Covid 19 Pandemisinin Turizm Ve Ulaştırma İşletmelerinin Finansal Performansına Etkisi, *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (Pandemi Özel Sayısı), 3542-3567. DOI: 10.26466/opus.879224 10.26466/opus.879224
- Özşahin Koç, F. ve Özkan, A. (2022). Covid-19 Öncesi ve Sonrası Halka Açık Turizm Şirketlerinin Risk Açıklamaları, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24 (COVID-19 Özel Sayısı), ÖS230-ÖS248.
- Popsa, R.E. (2022). Sustainable Tourism Development In Times Of Covid-19 Pandemic, *Revista Economica* 74:1.
- Skare, M., Sorian, D.R. ve Porada-Rochon, M. (2021). Impact Of COVID-19 On The Travel And Tourism Industry, *Technological Forecasting & Social Change* 163, pp:1-14. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120469>.

- Taneja, V. K., ve Mandal, P. C. (2022). COVID-19 and the Tourism Industry: Effects, Analysis, and Policy Implications, *International Journal of Applied Management Theory and Research (IJAMTR)*, 4(1), 1-16. <http://doi.org/10.4018/IJAMTR.300344>.
- Tasnim, Z. vd. (2022). Tourism Sustainability During COVID-19: Developing Value Chain Resilience, *Operations Management Research*, <https://doi.org/10.1007/s12063-021-00250-8>
- Toktaş, Y. (2021). Covid-19 Sürecinde Kriz Yönetimi: Türkiye’de Turizm İşletmelerine Yönelik Düzenlemeler, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Yıl: 2021, Cilt: 4, Sayı: 1, ss.157-180 <https://doi.org/10.33712/mana.848362>
- Yazıcı Ayyıldız, A. (2020). Covid-19 Salgın Döneminde Otellerin Pazarlama Stratejileri: Kuşadası Örneği, *Business And Management Studies: An International Journal*, 8(3): 3328-3358.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). İstatistikler. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201123/onceki-donemlere-ait-istatistikler.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı (2021). Pandemi, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı (2021). COVIT-19, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>
- Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (2022). Türkiye’nin Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı Hakkında, <https://www.tga.gov.tr/turkiyenin-guvenli-turizm-programi-hakkinda/>
- TÜRSAB (2020a). Covid-19’un Turizme Etkileri ve Bursa Turizminin Geleceği.
- TÜRSAB (2020b). Covid-19’un Turizme Etkileri ve Şanlıurfa Turizminin Geleceği.